УДК 78.082.1+7.046.1
DOI https://doi.org/10.31723/2524-0447-2024-40-6

Інга Олегівна Шульга
ORCID: 0009-0009-1096-3584
аспірантка кафедри історії музики та музичної етнографії
Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової
inga22233@gmail.com

ОБРАЗИ ФІНСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ У СИМФОНІЧНІЙ МУЗИЦІ Я. СІБЕЛІУСА (НА ПРИКЛАДІ СИМФОНІЧНОЇ ПОЕМИ «ТУОНЕЛЬСЬКИЙ ЛЕБІДЬ»)

Мета роботи *– визначити символічні значення образів фінської міфології, проаналізувати міжтекстові відношення між фрагментом фінського епосу «Калевала» та симфонічною поемою Я. Сібеліуса «Туонельський Лебідь». Розглядаються такі складові поетики Сібеліуса, як міфологічність, наративність, епічне начало, гносеологічні та онтологічні закономірності світосприйняття композитора. Аналізується культурний вплив широкого історичного та соціального контексту кінця XIX – першої четверті XX століття на становлення національної ідеї у творчості Яна Сібеліуса.* ***Методологія дослідження*** *складається з текстологічного, аналітичного, типологічного, стильового та системного методів.* ***Наукова новизна*** *статті полягає у комплексному аналізі семантичних зв'язків фінського народного епосу, національної міфології та програмності симфонічних поем Я. Сібеліуса. У роботі охарактеризовані концепти лебедя та ін. концепти фіно-угорської культурної традиції, зазначені особливості їх трактування у образній системі композитора.* ***Висновки.*** *Симфонічна поема Яна Сібеліуса виявляє близкість його симфоніям, оркестровим сюїтам, музиці до драматичних творів, і є особливим різновидом симфонічного жанру – драматизованою звуковою картиною, що виникла на основі калевальського епосута пов'язана з різними варіантами створеного композитором концепту, не тотожного літературному джерелу. Переважаючий характер драматургії в симфонічних творах Сібеліуса епічний, а конфліктно-драматичний елементінтегруєтьсяв них з образним уявленням міфу. Взаємодія музики та вербального тексту можуть забезпечити збереження міфу в культурі, передачу символічних значень від минулих до майбутніх поколінь та трансформації його сприйняття. Міф, який набуває звукового об'єму, стає багатовимірним та забезпечує більшу виразність концепту, який виходить за межі репрезентативних можливостей слова.*

Ключові слова: *міф, симфонізм, симфонічна поема, епос, концепт, концепт лебедя, Сібеліус, фінська міфологія, Калевала, Туонела.*

© Шульга І. О., 2024

Shulha Inha Olehivna, *Postgraduate Student at the Department of Music History and Musical Ethnography of the Odesa National A. V. Nezhdanova Academy of Music*

Images of Finnish mythology in the symphonic music of J. Sibelius (on the example of the symphonic poem "Tuonela Swan")

The purpose *of the work is to determine the symbolic meanings of the images of Finnish mythology, to analyze the intertextual relations between the fragment of the Finnish epic "Kalevala" and the symphonic poem by J. Sibelius "The Swan of Tuonel".Such components of the aesthetic component of Sibelius's musical work as mythology, narrative, epic beginning, epistemological and ontological patterns of musical perception are considered. The cultural influence of the broad historical and social context of the end of the 19th − the first quarter of the 20th century on the formation of the national idea in the work of Jan Sibelius is analyzed.* ***The research methodology*** *consists of textological, analytical, typological, stylistic and systemic methods.* ***The scientific novelty*** *of the article lies in the comprehensive analysis of the semantic connections of the Finnish folk epic, national mythology and programmatic nature of J. Sibelius' symphonic poems. The paper characterizes the concepts of the swan and others. the concepts of the Finno-Ugric cultural tradition, the peculiarities of their interpretation in the composer's figurative system.* ***Conclusions.*** *The symphonic poems of Jan Sibelius are a special kind of genre, which are equally close to his symphonies, orchestral suites, and music to dramatic works. The specificity of them as dramatized sound pictures, which arose on the basis of the Kalevala epic, is connected with various variants of the concept created by the composer, which is not identical to the literary source. The dominant character of the composer's symphonic drama is an epic, conflict-dramatic element integrated with figurative representations of the myth. The interaction of music and verbal text can ensure the preservation of a myth in culture, the transmission of symbolic meanings from past to future generations, and the transformation of its perception. A myth that acquires a sound volume becomes multidimensional and provides greater expressiveness of the concept, which goes beyond the representative possibilities of the word.*

Key words: *myth, symphonism, symphonic poem, epic, concept, swan concept, Sibelius, Finnish mythology, Kalevala, Tuonela.*

Актуальність теми дослідження. Симфонічні твори Яна Сібеліуса складають основу фінської академічної музики. У своїх симфоніях композитор тяжіє до програмності, синтезуючи класичні та романтичні принципи, літературні та міфологічні джерела, історію та фольклор.

Музичний епос Сібеліуса, який є практично невивченим в українському музикознавстві, можна досліджувати і аналізувати на різних рівнях. Отже, звернення до сюїти «Леммінкяйнен» Сібеліуса, яка є яскравим прикладом того, як компози-

тор інтерпретує симфонічними засобами міфологічний сюжет, є актуальним і своєчасним.

Мета дослідження – визначити семантику образів фінської міфології в їх інтерпретації Яном Сібеліусом, проаналізувати міжтекстову взаємодію між фрагментом фінського епосу «Калевала» та симфонічною поемою композитора «Туонельський Лебідь».

Наукова новизна статті полягає у комплексному аналізі семантичних зв'язків фінського народного епосу, національної міфології та програмності симфонічних поем Я. Сібеліуса. В роботі охарактеризовані концепти лебедя та ін. концепти фіно-угорської культурної традиції, зазначені особливості їх трактування у образній системі композитора.

Виклад основного матеріалу. Творчий спадок Я. Сібеліуса є невід'ємною частиною європейського та, насамперед, фіно-угорського культурологічного та мистецтвознавчого дискурсу. Протягом усього свого творчого шляху Ян Сібеліус здобував натхнення у переказах фінського народу, звертаючись до збірки фінських епічних пісень «Калевали». Зібрана і опублікована за три десятиліття до народження композитора збірка п'ятдесяти оповідань «Калевали» служила свідченням довгої історії фінського народу, який у XIX столітті прагнув затвердити національну ідентичність після тривалого періоду культурного панування Швеції та Росії.

«Калевала» стала однимі основних джерел для творчого втілення та певного переосмислення композитором. Чотири десятиліття Сібеліус шукав спосіб передати у музичній формі розповіді про богів і богинь, героїв і шахраїв, магічні царства та зачарованих духів. Одним із творів, навіяних цією збіркою народного епосу, стала симфонічна сюїта «Чотири легенди про Леммінкяйнен».

Хто такий Леммінкяйнен і чим саме привернув увагу композитора його образ? Це один із трьох головних героїв «Калевали», сміливий мисливець, веселий хлопець, який любить пригоди. Йому притаманні і недоліки, його самовпевненість іноді дорого обходиться, але все це лише додає привабливості безстрашному

і спритному герою, чия весела вдача так само необхідна «синам Калевали», як і вікова мудрість.

Сюїта складається з чотирьох симфонічних поем: «Леммінкяйнен і діви Саарі», «Туонельський Лебідь», «Леммінкяйнен в Туонелі» і «Повернення Леммінкяйнена».

Найбільше зв'язок епосу і міфології проявився в Другій симфонічній поемі «Туонельський Лебідь», присвяченій історії загибелі Леммінкяйнена. Композитор додає до музичного тексту коротке літературне пояснення, що виконує функцію вектора інтерпретації, дозволяючи виконавцю та слухачеві співвідносити музику з образним ладом епосу [8, с. 478].

Туонела – це царство смерті, пекло у фінській міфології, окреслене широкою бурхливою річкою. По її чорних водах плаває великий Туонельський лебідь, який захоплює своїм співом [9].

Згідно зі змістом епосу, Леммінкяйнен хоче взяти за дружину найпрекраснішу з дочок господині похмурої землі Похьоли. Він змушений погодитися виконати три завдання чаклунки: привести в Похьолу чарівного лося і довгогривого вогнедишного коня, які пасуться на полянах Хійсі і вбити лебедя, який охороняє чорнильні води Ріки Смерті, що відділяє землю живих від Туонели, землі мертвих. «Останній тобі лишився подвиг, сказала чаклунка. Якщо з першої стріли вб'єш ти лебедя на чорних водах Туонели, у річці, що тече в підземній Маналі, то буде твоєю красуня Похьоли» [2]. Це останнє завдання і виявилося для Леммінкяйнена, який гине у водах ріки Туонели, фатальним.

Інтерпретуючи цей сюжет, Сібеліус залучає систему символічних значень, пов'язаних у фіно-угорській культурі з концептом лебедя. В космогонічних міфах фіно-угорських племен водоплавні птахи є знаковими персонажами. Цей особливий статус пояснюється багатовимірним середовищем існування. І фізично, і символічно вони поєднують три стихії – воду, землю та повітря. Звідси – уявлення про цих птахів як посередників між землею, «верхнім світом» (богами та небом) та «нижнім світом», куди вони супроводжували душі померлих.

Міфологічний водоплавний птах здійснює зв'язок усіх просторово-часових координат світу, існуючи в точці сходження

сьогодення, минулого та майбутнього. Можливо з цим пов'язана важлива роль такого птаха, як качка, у створенні світу: за велінням богів саме вона дістала сушу з дна моря. Сакральний статус мають іконічні знаки птахів на орнаментах, зображеннях з металу, глини, каменю. Існують також жіночі прикраси у вигляді птиці з розправленими крилами, яка маєодну або три голови, а на рівні грудей – жіноче лице. Іконічні знаки птахів служили оберегами як живим, так і померлим. Але лебідь серед усіх міфологічних птахів сприймається як особливо «чистий птах» [1, с. 1878].

Не менш цікавим є і ставлення самого Сібеліуса до лебедів, що також має характер сакрального захоплення і поклоніння. Ось згадки про них у щоденниках та листах композитора: «Лебеді є предметом мого постійного роздуму, джерелом радості життя. Ніщо у світі, навіть музика та література, не чинить на мене такого впливу як лебеді, їхня сутність та їхні голоси. Мені здається, що колись давно я мав безпосереднє відношення до них, оскільки я відчуваю з ними постійний внутрішній зв'язок» [9].

У фіно-угорських традиціях зазначено практику пісенного виконання текстів оповідального характеру, при цьому деякі міфи існують виключно в пісенній формі. Спів як форма комунікації використовується при виконанні сакральних міфів і сказань, що безпосередньо пов'язане з прагненням подолати часову дистанцію людей з предками [5].

У міфі світ представляється синкретично, тому що функцією міфологічної розповіді є зібрання розрізнених фрагментів часу та простору у нероздільне ціле [3, с. 58]. У міфологічній картині світу лебідь є символом-абстракцією, носієм певних смислів.

У творі Сібеліуса символ лебедя вилучається з тексту першоджерела та переміщується в новий контекст, розгортаючись в нових текстуальних та семантичних умовах. Через свою природу музика не може візуалізувати лебедя як такого, але вона створює звуковисотний та ритмічний малюнок рухів, які він виробляє, дозволяє почути імітацію його голосу, а також відчути страх, який відчуває все живе перед чорною водою Туонели як дорогою у підземний світ смерті.

Друга частина сюїти «Леммінкяйнен» – це твір-портрет Лебедя, пронизаний похмурою атмосферою. Композитору не потрібні були костюми чи сценічні декорації, йому було достатньо музики, щоб створити власне бачення зловіщої Туонели [7].

Початок поеми зображає страшне «Щось», що піднімається з глибин. Мінорний акорд a-moll послідовно передається крізь звуковий простір від контрабасів до віолончелей, альтів та скрипок. Цей підйом з нижнього регістру у верхній, який супроводжується наростанням сили звучання і драматизацією гармонії, стає знаком страшних сил, що виходять на поверхню з похмурих глибин. Це можна побачити у нотному фрагменті:

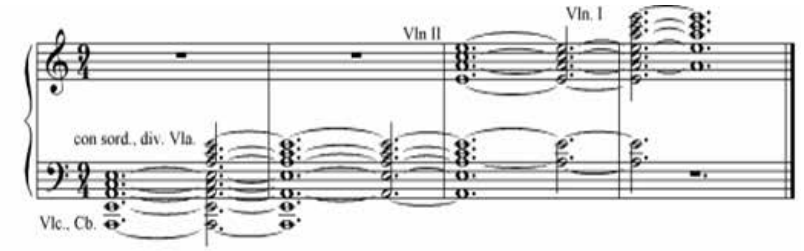

Коли «Щось» досягає поверхні води, з'являється наступний і головний образ поеми – Лебідь. Тему Лебедя виконує англійський ріжок. Кожен куплет меланхолійної пісні Лебедя супроводжується зітхаючими інтонаціями у струнних і зловісним гуркотом басів та литавр.

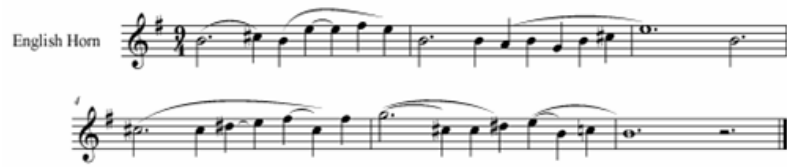

Мелодійні переливи арфи імітують місячне сяйво, яке додає мерехтіння чорним водам Туонели. Але це «місячне сяйво» швидко відступає, звільняючи місце музиці, сповненій глибокої спустошеності. Пульсуючий, наполегливий ритм з'являється

в партіях низьких мідних духових та литавр, зображуючи повільну процесію ходи загублених душ у пошуках вічного спокою. Над цим непохитним пульсом, струнні постають як єдина лінія, що співає мелодію горя та відчаю. Тема Лебедя звучить в супроводі нових оркестрових барв.

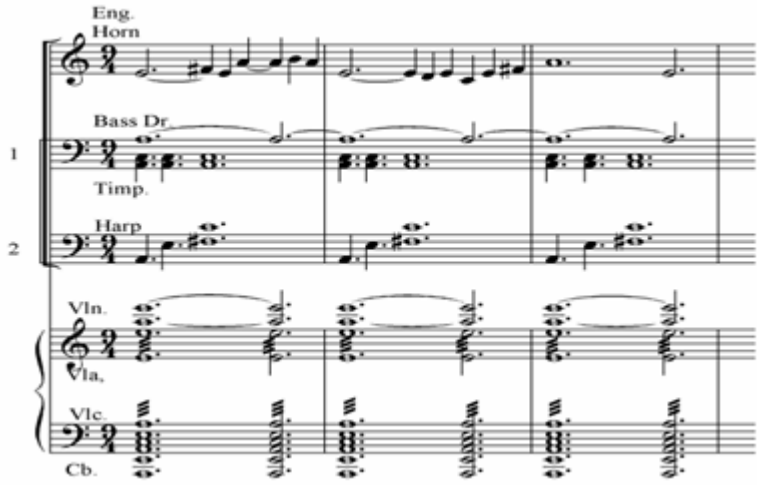

Арфа повторює мінорний акорд, створений мідними духовими, струнні тремтять, посилюючи драматизм. Коли голос Лебедя затихає, в далині знову чується зловісний пульс литавр, струнні виходять на передній план, виконуючи тремоло conlegno (з деревом смичка), з глибин оркестру знову піднімається той самий мінорний акорд, який звучав на початку твору, а Лебідь ніби зникає за обрієм, продовжуючи свою самотню і вічну подорож Рікою Смерті.

Для Сібеліуса образ лебедя мав велике естетичне значення. Більш ніж через 15 років після створення «Туонельського лебедя» Сібеліус запише у своєму щоденнику: «сьогодні я спостерігав 16 лебедів. Боже, як же це гарно!.. Звучання їх голосів найближче до дерев'яних духових інструментів» [9].

Вибір англійського ріжка в якості Лебединого лейттембру не є випадковим для композитора. Цей інструмент історично

пов'язаний з флейтою Пана і має певну національну семантику. Інструменти, які виготовляються із стебел порожнистих рослин, а також і з пір'я лебедів у фінській традиції сприймаються як сховище душі померлого. Це також свідчить про те, що відправною точкою створення «Туонельського лебедя» виступає не тільки «Калевала», а й дискурс фіно-угорської міфологічної та фольклорної традиції у цілому [10, с.318].

Мелодична тема «пісні» Лебедя не тільки імітує звучання його голосу, але й завдяки тріолям – траєкторію рухів птаха по воді. Музика, як і вербальний міф, через повторення візуалізує уявлення про циклічний або зупинений час. Цей ефект посилює тремоло струнних, немов лебідь не переміщаючись, б'є крилами по воді.

Оркестр відповідає за створення просторової вертикалі. Вже зазначалося, що попередній образ «Щось», що піднімається з темних глибин Туонели на її поверхню, створюється послідовною добудовою мінорного акорду в групі струнних інструментів за допомогою передачі мелодії від партії до партії, від нижнього регістру (від контрабасів) до верхнього регістру (скрипки), до чого також долучається східчастий підйом у соло віолончелей і хвилеподібний рисунок у соло арфи.

Ці звуковисотні рухи з одночасною зміною динаміки дозволяють створити відчуття, подібне до того, що дає сприйняття картини зі зворотною перспективою, коли слухач ніби-то перебуває всередині неї.

Висновки. «Туонельський лебідь» Яна Сібеліуса розкриває міф засобами музики, ніби продовжує його, допомагає його «збереженню» в культурі, передачі символічних значень з минулих до майбутніх поколінь. Музичний текст актуалізує потенціал вербального символу. Отримуючи музичне втілення, міф набуває об'ємності і багатовимірності, що забезпечує подальшу трансляцію смислів [4]. Звернення до міфології також пов'язане з бажанням митця переосмислити співвідношення між різними видами мистецтва – музикою, поезією, образотворчим мистецтвом, синтезуючи їх як маючих спільну мету – втілювати і транслювати загальнолюдські істини та смисли. Але при цьому Сібеліус чітко

розуміє свій власний статус і своє місце в мистецтві: «З точки зору музики, я думаю, що знайшов себе… Я думаю, що я справді музичний художник і поет» [11].

Загалом, фінська міфологія, яка зібрана в «Калевалі», допомогла Яну Сібеліусу втілити не тільки мистецькі, але й національні, культурні ідеї, а відтворення національних міфів, в свою чергу, сприяло відродженню в музиці композитора фінської національної ідентичності [6]. Використовуючи міфи, композитор об'єднує різні види та форми мистецтва, тяжіючи до смислового простору споконвічної мудрості та універсальних істин.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Зыков С. Н. Сакральный образ птицы в предметах финно-угорской тематики. *Фундаментальные исследования.*, Москва: Академия естествознания, 2014. № 9 С. 1876–1880.

2. Калевала. СПб.: Астрель-СПб., 2005. URL: http://royallib.com/book/krusanov_pavel/kalevala.html

3. Лотман Ю., Успенский Б. Миф – Имя – Культура. *Лотман Ю.М. Избранные статьи в 3-х томах. Том I. Статьи по семиотике и типологии культуры.* Таллин: Александра, 1992. С. 56–76.

4. Лотман Ю. М. Семиосфера. СПб.: Искусство-СПб, 2010. 704 с.

5. Лукина Н.В. Предисловие. Мифы, предания, сказки хантов и манси. М., 1990. 568 с.

6. Нилова В.И. Музыка Сибелиуса в контексте культурно-исторических перемен в Финляндии (конец XIX – начало XX века): автореф. дисс. доктора искусств. СПб., 2005. URL: http://cheloveknauka.com/muzykasibeliusa-v-kontekste-kulturno-istoricheskih-peremen-vfinlyandii#ixzz3kBZ4UkBZ

7. Grimly D.M. The tone poem: genre, landscape and structural perspectives. The Cambridge Companion to Sibelius. Cambridge University Press, 2004. P. 95–117.

8. Murtцmaki V. The problem of narrativity in the symphonic poem En Saga by Jean Sibelius. Musical Signification: Essays in the Semiotic Theory and Analysis of Music. Berlin – New Jork: Mouton, 1995. P. 471–495.

9. Sibelius J. In his own words. URL: http://www.sibelius.fi/english/omin_sanoin/ominsanoin_14.htm.

10. Sibelius J. Some viewpoints concerning folk music and its influence on the musical art. Grimley D.M. Sibelius and his world. Princeton University Press, 2011. P. 315–326.

11. Tarasti E. Sibelius as an icon of the Finns and others. Sibelius Studies / ed. Timothy Jackson. Cambridge University Press, 2001. 397 p.

REFERENCES

1. Zykov, S. N. (2014) The sacred image of a bird in Finno-Hungarian objects. Fundamental research. Moscow : Academy of Natural Sciences Vol. 9, pp. 1876–1880. [in Russian]
2. Kalevala. (2005) St. Petersburg: Astrel. URL: http://royallib.com/book/krusanov_pavel/kalevala.html [in Russian]
3. Lotman, Yu., Uspensky, B. (1992) Myth-Name-Culture. Articles on semiotics and typology of culture. Vol. I. Tallinn : Alexandra, pp. 56–76. [in Russian]
4. Lotman, Yu. (2010) Semiosphere. St. Petersburg : Art-SPb. [in Russian]
5. Lukina, N. V. (1990) Myth, legends, tales of the Khanty and Mansi. Moscow : Art [in Russian]
6. Nilova, V. I. (2005) The music of Sibelius in the context of culture land historical changes in Finland (late XIX – early XX century). PhDthesisabstract.St.Petersburg:Art-SPbURL:http://cheloveknauka.com/muzykasibeliusa-v-kontekste-kulturno-istoricheskih-peremen-vfinlyandii#ixzz3BZ4UkBZ [in Russian]
7. Grimly, D. M. (2004) The tone poem: genre, landscape and structural perspectives. The Cambridge Companion to Sibelius. Cambridge University Press. Pp. 95–117 [in English]
8. Murtцmaki, V. (1995) The problem of narrativity in the symphonic poem En Saga by Jean Sibelius. Musical Signification: Essays in the Semiotic Theory and Analysis of Music. Berlin – New Jork : Mouton. Pp. 471–495. [in English].
9. Sibelius, J. In his own words. Available at: http://www.sibelius.fi/english/omin_sanoin/ominsanoin_14.htm. [in English].
10. Sibelius, J. (2011) Some viewpoints concerning folk music and its influence on the musical artю Grimley D.M. Sibelius and his world. Princeton University Press. Pp. 315–326. [in English].
11. Tarasti, E. (2001) Sibelius as an icon of the Finns and others. *Sibelius Studies* / ed. Timothy Jackson. Cambridge University